

СТУДЕНТСЬКІ БУДІВЕЛЬНІ ЗАГОНИ В УРСР: ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ МОЛОДІ (60–80-і рр. ХХ ст.)

Анотація. У статті аналізується процес зародження та ставлення студентських будівельних загонів в УРСР та СРСР. Масова участь молоді у таких організаціях сприяла їх швидкій адаптації до активного суспільного життя. Автор акцентує увагу на змісті, формі та методах, що дозволяли радянсько-партійному керівництву проводити у загонах успішну соціалізацію молодого покоління.

Ключові слова: соціалізація, студентство, студентський будівельний загін, комсомол, суспільно-корисна праця

Постановка проблеми. Проблема соціалізації студентської молоді, з метою її всебічної й успішної адаптації у суспільстві, завжди була актуальною, адже молоде покоління в усі часи відіграє важливу роль у суспільно-політичному житті. Від ефективності цієї діяльності багато в чому залежить прогресивний розвиток суспільства загалом. Особливого значення проблема соціалізації студентської молоді набула за умов нестабільного соціально-економічного розвитку сучасної України, відсутності у неї стійких життєвих орієнтирів. Тому вважаємо за доцільне звернутися до досвіду соціалізації студентської молоді, який був накопичений таким громадським об'єднанням, як студентські будівельні загони (далі – СБЗ) упродовж 1960–80-х рр. у СРСР та УРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми комплексного теоретичного осмислення молодіжного руху знайшли своє відображення у роботах таких дослідників, як Е. Берне [1], У. Бронфенбреннер [2], Л. Виготський [3], І. Кон [4], А. Леонтьєв [5], В. Лісовський [6] та ін. Сучасними українськими науковцями, які досліджують цю проблематику, є В. Вашкевич [7], В. Павловський [8], П. Плотніков [9] та ін. Становлення і розвиток студентського будівельного руху представлено також у монографіях Л. Марченка [10] й І. Шкурко [11]. Аналіз позанавчальної діяльності студентів педагогічних вузів подано в докторській дисертації О. Чижа [12]. І. Коляда та Р. Ралко [13–14] розглядають цю проблему через призму історії Київського студентського будівельного загону.

Мета. Проведений аналіз досліджень засвідчує, що проблема соціалізації студентської молоді в таких громадських об'єднаннях, як студентські будівельні загони, недостатньо відображена в науковій літературі, що визначає актуальність і наукову новизну пропонованого дослідження, мета якого, полягає у з'ясуванні змісту, форм та методів соціалізації студентської молоді у будівельних загонах.

Виклад основного матеріалу. Суть кардинальних змін, що почалися у другій половині 50-х рр. ХХ ст. пов'язана з лібералізацією суспільно-політичного життя в СРСР. Розвиток та поглиблення цього процесу були пов'язані з десталінізацією, що стала особливо активною й радикальною після ХХ з'їзду КПРС (лютий 1956 р.), який висунув ряд нових положень щодо ключових проблем світового розвитку, поклав початок пошуку нових шляхів економічного, соціально-політичного розвитку країни, зумовлених об'єктивними вимогами часу, передусім, науково-технічною революцією, що розпочалася та охопила увесь світ. Під впливом рішень ХХ з'їзду КПРС, почали руйнуватися старі стереотипи у внутрішній та зовнішній політиці. Суттєві зрушення почалися й у суспільно-політичному та соціально-економічному житті УРСР [15, 342].

Сьогодні вже досить важко усвідомити, що навіть спроби послаблення ідеологічного тиску різко підняли довіру більшості членів радянського суспільства, особливо студентства, до політики демократичних реформ, проголошених керівництвом КПРС. На початку 1950-х рр. у СРСР головним завданням було вирішення продовольчої проблеми. Серйозне та важливе завдання збільшення виробництва продуктів сільського господарства потребувало створення і розвитку зернової бази на Сході Радянського Союзу. Висувалась мета – в найкоротший термін наздогнати та перегнати найбільш розвинені капіталістичні країни, з виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення. Оскільки достатніх фінансових і матеріальних ресурсів для одночасного вирішення цього завдання не вистачало, радянська командно-адміністративна система вирішувала цю

проблему в традиційному для себе стилі: визначила головне, серед вказаних, завдання та відповідну систему пріоритетів. Об'єктивна необхідність кардинальних змін у сільському господарстві та невпинне зростання в процесі реформ суб'єктивного фактора (насамперед впливу самого М. Хрущова), зумовили появу волонтаристських, нереалістичних надпрограм у галузі аграрної політики. Виконанню однією з таких надпрограм, якій студентська молодь УРСР віддала свою енергію та трудовий ентузіазм стало освоєння цілих земель Казахстану та Сибіру. Активну участь у реалізації цього завдання взяли студенти вищих навчальних закладів республіки [16, 82–83].

У 1956 р. студентська молодь працювала влітку, збираючи цілинний урожай і вже тоді в деяких радгоспах невеликі бригади студентів використовувалися на будівельних роботах [17, 7]. Студенти будували зерносховища, ферми, ремонтували дороги. Саме в Казахстані пройшли життєву перевірку і отримали розповсюдження засоби організації праці, побуту, культурно-масової роботи студентської молоді періоду літніх канікул, а також відпрацьовані методи управління студентськими трудовими колективами. Створювалися курси з навчання студентів різним будівельним спеціальностям, діяли студентські штаби, трудові табори на чолі зі штабами, командирами, комісарами. Ці заходи згодом стали невід'ємною частиною навчальної, виховної роботи та важливим фактором в економіці радянської держави. Цілині збиральні загони 1956–1958 рр. змінили студентські будівельні загони [22, 129–130].

Реформи М. Хрущова не оминули і освітню сферу. У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», що визначили напрями подальшого розвитку радянської школи. В УРСР відповідний закон було прийнято в квітні 1959 р. Цей нормативний акт складався з чотирьох розділів, останній з яких був присвячений вищій школі, й де зазначалося, що «завдання комуністичного будівництва вимагають наближення вищої школи до життя, до виробництва, підвищення теоретичного рівня підготовки спеціалістів, згідно з новітніми досягненнями науки й техніки» [18, 59].

Відповідно до цього, почалося реформування вищої школи. Головною у цьому процесі стала реалізація, проголошеного законом, принципу поєднання навчання з продуктивною працею. Конкретні форми такого поєднання у вищих навчальних закладах визначалися, залежно від їхнього профілю, складу студентів та інших особливостей, і з 1959–1960 н. р. почалися вводитись у дію. Зазначимо, що реформування вищої школи, яке здійснювалось згідно з законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», відкрило значні можливості для залучення студентів до суспільно-корисної праці, а як відомо, чим більше молода людина включена у процес спілкування – тим активніше відбувається її соціалізація. За нових умов, коли навчання стали поєднувати з суспільно корисною працею на виробництві, внаслідок виховання студентів, почали народжуватися нові форми соціалізації української молоді в радянській системі. Вони ставали більш ефективними, змістовними та конкретними [19, 3].

Завдання комуністичної соціалізації вимагали, щоб студентська молодь, за час навчання у ВНЗ, набувала не тільки глибоких знань з обраної спеціальності, але й готувала себе до активної участі в громадському та політичному житті радянського суспільства. З кінця 1950-х рр. трудове виховання опинилося в центрі всієї роботи молодіжної комуністичної спілки в СРСР – комсомолу. При комітетах комсомольських організацій ВНЗ були створені трудові штаби, організовані гуртки з оволодіння студентами будівельними професіями.

Пленум ЦК ВЛКСМ у лютому 1959 р. рекомендував молодіжним організаціям розвивати накопичений досвід залучення студентів та учнів до суспільно-корисної праці, наближаючи її якомога більше до завдань підготовки майбутніх фахівців, створювати в канікулярний час табори праці та відпочинку, будівельні загони та бригади.

В УРСР не було таких об'єктів будівництва в народному господарстві, де б не працювала студентська молодь. Так, ЛКСМУ взяв шефство над відбудовою та будівництвом шахт Донбасу, зокрема студентську молодь УРСР було залучено на будівництво 37 шахт [20, 24]. У 1958 р. зусиллями молоді УРСР споруджено 7 доменних

печей. На новобудовах працювали студенти всіх вищих навчальних закладів УРСР. Як свідчать архівні матеріали, «на будівельних майданчиках студенти завжди тримали першість, показуючи яскраві приклади комуністичного ставлення до праці, змагаючись між собою за успішне виконання будівельних робіт» [20, 10].

Отже, з ініціативи комсомольських організацій ВНЗ, у багатьох містах республіки створювали ударні студентські будівельні загони. Їхні учасники, у вільний від навчання час, працювали за спеціальністю на будівництві промислових підприємств, шкіл, ферм, зернохосвищ, гуртожитків, брали участь в електрифікації й радіофікації колгоспів і радгоспів.

Студентська молодь не обмежувала свою трудову діяльність під час канікул територією республіки. Тисячі молодих людей, у перші роки освоєння цілинних земель, виїжджали до Казахстану, аби допомогти господарствам у збиранні врожаю, а згодом, разом із трудівниками-цілинниками, споруджували ферми, житлові будинки, школи, лікарні, клуби тощо.

Влітку 1962 р. на будови Казахстану виїхав перший Всесоюзний будівельний студентський загін (об'єднав студентів різних ВНЗ м. Києва), який налічував 1700 осіб [21, 51]. За 1962–1963 рр. у цілинних радгоспах студенти виконали будівельні роботи на 35 млн. крб. Руками молоді було споруджено 3 тис. об'єктів, зокрема біля 1400 житлових будинків, 90 шкіл, 20 радгоспних клубів, понад 800 ферм.

Вищі навчальні заклади Харкова, Дніпропетровська, Києва, Одеси, Львова створювали на період літніх канікул табори праці й відпочинку, на базі колгоспів і радгоспів. Так, 1962 р. у Дніпропетровській обл. було організовано 12 таборів, де понад 2 тис. студентів поєднували відпочинок із суспільно корисною працею, а 4 тис. вихованців харківських ВНЗ провели частину літніх канікул у таборах, на базі колгоспів, радгоспів і ударних будов Харківської обл. [11, 58].

Як зазначав радянський історик Ю. Кондуфор, «факти залучення студбудзагонів засвідчували ефективність та продуктивність їхньої допомоги при розв'язанні народногосподарських завдань, їх позитивної ролі у трудовій загартованості молоді, ґрунтовної підготовки до майбутньої практичної роботи за своєю спеціальністю» [22, 34–35]. Саме у ці роки народжується таке поняття, як «третьій трудовий семестр», яким студенти назвали свою працю в різних галузях народного господарства під час літніх канікул [23, 300].

На наш погляд, досить слушною є думка О. Чижа, що основним чинником появи СБЗ були не стільки економічні причини загальнодержавного характеру (освоєння цілинних земель, нехватка трудових ресурсів) чи адміністративно-наказові рішення партійних і комсомольських органів, як те, що на етапі зародження руху СБЗ вирішальну роль зіграв патріотичний порив студентської молоді. Високий ступінь ідеологізації у суспільстві, передусім заідеологізованість навчально-виховного процесу, забезпечували те, що студенти не були сторонніми спостерігачами «будівництва нового суспільства», як тоді зазначалось у компартійних документах. Вони прагнули «на передові рубежі комуністичного будівництва» [12, 131–132]. Про таке ставлення до праці у студбудзагонах згадує один із перших командирів СБЗ КДПІ ім. О. Горького, О. Реєнт: «Сьогодні це важко уявити, але тоді ми знаходили в цій роботі моральне задоволення, тягнулися до людей, прагнули допомогти. Всі роботи виконувалися з почуттям високої відповідальності. У студентів і місцевого населення був взаємний інтерес і це було дуже важливо... А який неоціненний життєвий досвід та імпульс до роботи давало спілкування з директором радгоспу Миколою Григоровичем Козловим! Він так умів поставити виробничий процес, що кожна його ланка діяла як налагоджений механізм. І нам вдавалося не порушувати цього ритму!» [24].

Щодо компартійного та комсомольського керівництва, то на початковому етапі розвитку студбудзагонів їхня роль полягала в підтримці патріотичних поривань та ентузіазму студентської молоді [17, 131–132]. В подальшому радянське партійне керівництво та комсомол почали приділяти більшу увагу СБЗ (і не лише як ефективному засобу «латання дірок» в економіці, а перш за все, заради соціалізації молоді, включення

її до «дорослого життя»), що знайшло відображення у «Статутах про студентський загін» (1966, 1977 рр.) та «Положеннях про студентський будівельний загін» (1970, 1977 рр.). Особлива увага в них зверталася на те, що «вся трудова і суспільно-політична діяльність загонів повинна активно допомагати вихованню у студентської молоді високої якості професійної підготовки радянських спеціалістів» [25].

Уже на середину 1970-х рр. спостерігалось перетворення СБЗ на масовий рух. Якщо у 1959 р. було лише 339 осіб, то вже на 1965 р. – 40 тис., 1970 р. – 309 тис., 1975 р. – 636 тис., 1980 р. – 822 тис., 1983 р. – 861 тис. За весь час існування будівельного руху (1959–1989 рр.) його учасниками стали 14537395 юнаків і дівчат [25]. Масштабність та інтенсивність розвитку руху може свідчити про те, що форми і методи соціалізації молоді, які використовувало радянсько-партійне керівництво СРСР, у формі залучення молоді до участі в СБЗ, були дієвими.

На думку В. Приступка, СБЗ були привабливими для молоді можливістю виявити свої організаторські здібності у дозволений моделі самоуправління: командир – студент, майстер – студент, бригадир – студент, лікар – студент [26, 114]. Корпус керівного складу СБЗ був завжди значним. Усього у Всесоюзному студентському загоні на середину 1980-х рр. було 70 тис. керівників різного рівня [27, 114–115]. У період підготовки до виробничої діяльності влітку, під час трудового семестру, кожний п'ятий студент ставав командиром, комісаром, майстром тощо, тобто, керівником і організатором самостійного колективу. Тільки за 1976–1980 рр. у районних штабах і лінійних студентських загонах школу управління колективом пройшли біля 270 тис. осіб. Цей досвід, набутий у СБЗ, невдовзі допомагав молодим спеціалістам швидше адаптуватися в колективі, отримати серед нього визнання й авторитет [25]. Крім того, численні факти та соціологічні дослідження свідчать, що у студентів, які пройшли школу будівельних загонів, зростала навчальна успішність, суспільна активність. Так, після першого трудового літа вона зростала на 4,5%, після двох – на 15%. Характерно, що члени СБЗ частіше обиралися на керівні посади у партійних і комсомольських організаціях [28, 161].

Висновки. Отже, зміни у суспільному та соціально-економічному житті СРСР, лібералізація всіх сфер суспільного життя, орієнтація ВНЗ на поєднання навчання з продуктивною працею, спонукали студентську молодь до активної участі в житті Країни Рад та успішної соціалізації в рамках існуючої радянської моделі суспільного розвитку. Проведений аналіз історичних і нормативних джерел засвідчує, що в 1960–80-х рр. відбувався активний процес зародження й становлення студентських громадських організацій та об'єднань, в першу чергу студентських будівельних загонів, що дозволило радянсько-партійному керівництву проводити успішну соціалізацію молодого покоління. Водночас діяльність студентських організацій та об'єднань була надмірно політизованою, що призводило до певної деформації соціалізаційних можливостей студентського руху, його формалізації та бюрократизації.

Список використаної літератури

1. Берне Э.Я. Концепция и воспитание / Э.Я. Берне. – М. : Политиздат, 1968. – 324 с.
2. Бронфенбреннер У. Два мира детства. Дети США и СССР / У. Бронфенбреннер. – М. : Прогресс, 1976. – 176 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл, 2005. – 1136 с.
4. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 352 с.
6. Лисовский В.Т. Советское студенчество: Социологические очерки / В.Т. Лисовский. – М.: Высш. шк., 1990. – 304 с.
7. Вашкевич В.М. Соціалізація сучасної молоді і її життєві цінності: соціально-філософський аналіз // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 234–241.
8. Павловський В.В. Основи ювенології / В.В. Павловський. – К. : Дакор, КНТ, 2007. – 238 с.
9. Плотніков П.В. Основи соціалізації молоді промислового регіону (Соціально-педагогічний аналіз) / П.В. Плотніков. – Донецьк : ДонУ, 2004. – 558 с.
10. Марченко Л.А. Высшая школа и трудовое воспитание будущих специалистов: практика 60–80-х годов, уроки, проблемы перестройки (на материалах партийных организаций Украины : монография / Л.А. Марченко. – К. : Молодь, 1991. – 176 с.
11. Шкурко І.І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект) : навч. посіб. / І.І. Шкурко. – К. : КДП, 1992. – 144 с.

12. Чиж А.Н. Формирование личности учителя во внеучебной деятельности (1960–1980 гг.) / А.Н. Чиж. – М.; Луганск: Світлиця, 1998. – 256 с.
13. Коляда І.А. студентські будівельні загони: до історії патріотичного руху студентської молоді в УРСР (1962–1989 рр.) / І.А. Коляда, Р.С. Ралко // Краєзнавство. – 2012. – № 2.
14. Коляда І.А. Студентський будівельний загін КДПІ ім. О. М. Горького. Історія становлення (до історії Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова) / І.А.Коляда, Р.С. Ралко. – К., 2012. – 55 с.
15. Курс лекцій по історії України / В.А. Носков. – Донецьк : ЕАИ-прес, 1994. – 416 с.
16. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с.
17. Шевчук І.Л. К вопросу истории и правового положения студенческих отрядов / И.Л. Шевчук, Н.В. Зара // Студенческие отряды – эффективная форма политического, трудового и нравственного воспитания студенческой молодежи. – Кишинева : Статистика, 1971. – С. 7–8.
18. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР : Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док. 1917–1973 гг. – М. : Педагогика, 1974. – С. 53–61.
19. Даденков Ю.М. Кожному студентів – громадську професію / Ю.М. Даденков // Соціалістична культура. – 1961. – № 7. – С. 3–4.
20. Державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 7. – Оп. 15. – Спр. 71.
21. Держархів Київської обл. – Ф. п-1616. – Оп. 5. – Спр. 164.
22. Кондуфор Ю.Ю. Виховувати свідомих і активних будівників комунізму / Ю.Ю. Кондуфор // Комуніст України. – 1963. – № 7. – С. 28–36.
23. Вища школа Української ССР за 50 років (1917–1967 рр.) : в 2 ч. – Ч. 1 : 1945–1967 рр. / під ред. В. Пітова. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 540 с.
24. Інтерв'ю з Олександром Петровичем Реєнтом (1940 р. н.), доктором історичних наук, професором, член-кореспондентом НАН України, заслуженим діячем науки і техніки України, заступником директора з наукової роботи, завідувачем відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, головою Національної спілки краєзнавців України. Розмова тривала 45 хв. Запис зроблено 30 листопада 2011 р. – Особистий архів автора.
25. Иваненков С.П. Студенческие трудовые отряды: опыт, анализ, перспективы / С.П. Иваненков, И.Е. Сазонов. – С.Пб. : Питер, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivantnkovs.narod.ru>.
26. Приступко В.А. Студенческие отряды: исторический опыт 1959–1990 годов / В.А. Приступко. – М. : Изд-во Московского гуманитарного ун-та, 2008. – 294 с.
27. Молодежь и инновационное развитие России / отв. ред. В. Криворученко. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2008. – 184 с.
28. Студенческие строительные отряды: проблемы и перспективы / упоряд. Н.Б. Абаева. – Алма-Ата : Казахстанский штаб Всесоюзного студенческого строительного отряда, 1971. – 153 с.

Одержано редакцією 08.04.2013

Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. Ралко Р.С. Студенческие строительные отряды в СССР: к проблеме социализации советской молодежи (60–80 гг. XX в.). В статье анализируется процесс зарождения и становления студенческих строительных отрядов в УССР и СССР. Массовое участие молодежи в таких организациях способствовало их быстрой адаптации к активной общественной жизни. Автор акцентирует внимание на содержании, форме и методах, позволяющих советско-партийному руководству проводить в загонах успешную социализацию молодого поколения.

Ключевые слова: социализация, студенчество, студенческий строительный отряд, комсомол, общественно-полезный труд

Summary. Ralko R.S. Student building group in the USSR: the issue of Soviet youth socialization (60–80s years of the XX century). The article analyzes the emergence and development of student construction groups in the URSR and the Soviet Union. Changes in political, social and economic life of the Soviet Union, the liberalization of all spheres of public life, the orientation of higher education institutions in the combination study with productive labor, prompting students to actively participate in the life of the Soviet Union, and therefore successful socialization within the existing Soviet model social development. For tasks of communist socialization demanded that college students while studying at the university acquired not only a deep knowledge of the chosen specialty, but also preparing themselves for active participation in public and political life of Soviet society. Mass youth participation in such organizations contributed to their rapid adaptation to an active social life. The author focuses on content, form and methods that allow the Soviet party leaders conducted in pens successful socialization of the younger generation. However, the activities of student organizations and associations in the study period was overly politicized, leading to a deformation socialization opportunities of student construction traffic, its formalization and bureaucratization.

Key words: socialization, students, the student building group, Komsomol, socially useful work

